

Lélekképzet a skandináv mitológiában

Észak-Európa hatalmas félszigete mellett – kulturális és történelmi okokból – a mai Dániát, Finnországot, valamint a kilencedik századi viking¹ kirajzások következtében benépesített Izlandot és a Feröer-szigeteket is gyakran közös – bár helytelen – gyűjtőnévvel Skandináviának nevezzük. A finneket, skandináv szomszédjaihoz fűződő közös történelmük ellenére, nyelvük, eredetük és kultúrájuk megkülönbözteti a többi országtól. Tőlük eltekintve, Skandináviát keleten a Balti-tenger és a Botteni-öböl által határolt, termőföldekben gazdag Svédország, nyugaton a fjordokkal csipkézett partú Norvégia alkotja. A három kontinentális országot kölcsönösen érthető, germán eredetű nyelvek és több ezer éves ősi hagyományok kötik össze.

A *Skandinávia* kifejezést először az idősebb Plinius említi *Naturalis historiájában* (Kr. u. 79 k.) *Scadinaviaként* vagy *Scatinaviaként*, mely alakból a későbbi kéziratokban *Scandinavia* vált az első magánhangzóhoz hozzátolódott *n*-nel. Plinius e név alatt egy nagykiterjedésű balti-tengeri szigetet értett. A szó feltehetőleg a germán *Skapin-aujō* vagy *Skaðin-aujō* alakból vett latinizált forma, amelynek második tagja szigetet vagy víztől körülvevő szárazföldet jelent. A szó első felének jelentéséről eltérő véleményeket olvashatunk, az egyik legvalószínűbb értelmezés szerint azonban a *veszélyes* szavunknak feleltethető meg.² Az így kapott *veszélyes sziget* összhangban áll Tacitus *Germaniájában* (Kr. u. 98 k.) található leírásával is a térséget körülvevő tengernek, amely „mérhetetlen és – hogy úgy mondjam – ellenséges, [...] félelmetes és ismeretlen.”³

¹ A mai közfelfogásban – és nemritkán a tudományos művekben is – egyfajta északi népcsoportot jelölnek a vikingek, a korabeli skandinávok azonban önmaguk meghatározására nem használták ezt a nevet. Az óészaki *vikingr* szó „kóborlót” vagy „kalózt”, a többes számban álló *vikingar* pedig „tengeri rablócsapatot” jelent. A Skandináviában és távolabbi vidékeken fosztogató vagy hódító csoportokra egyaránt vonatkozhatott a fogalom, és éppannyira lehetett viking egy Baltikumból származó szláv mint egy osló-fjordi norvég. A szó eredete vitatott, de feltehetőleg a *vík*, „öböl” főnévből ered, amely öbölből támadásaikat indíthatták a vikingek. A *fara í viking* kifejezés annyit tesz mint „portyázni menni”, amely portyákon a leginkább földművelésből és állattartásból élő skandinávok többsége sosem vett részt. A rablóúttal ellentétes fogalom a kereskedőt (*kaupferd*) volt, azonban egy fegyveres kereskedő könnyen válhatott a körülmények hatására vikinggé. A hadi és kereskedelmi vállalkozások mellett a gyarmatosítás játszotta a harmadik legfontosabb szerepet a skandinávok tengeri útjaiban. Az angol források vikingjeit más nyugat-európai krónikások normannak („északi ember”) és dánnak nevezték, míg keleten varjákként, varékként vagy ruszként ismerték őket.

² Helle, K. (2003): Introduction In *The Cambridge History of Scandinavia. Volume 1 – Prehistory to 1520*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 1.

³ „immensus ultra utque sic dicerim adversus [...] horridi et ignoti”

Részlet Olaus Magnus 1539-es Carta Marinájából, az északi országok első részletes térképéről.

Az ember első ránk maradt nyomain Skandináviában mintegy 14 000 évesek, és – a legutóbbi nagy jégkorszak egybefüggő jégtakarójának fokozatos visszahúzódásával mind északabbra merészkedő – rénvadász népekhez köthetők. Az itt élő népesség körében tízezer évvel később kezdett elterjedni az állattartás és a földművelés, s a fől sziget déli területein ezer év múltán letelepülő törzsek feltehetőleg már indoeurópai eredetű nyelven beszéltek.⁴ E térséget tekintik a későbbi germánok őshazájának. Innen a Kr. e. 2. században⁵ Európa délebbi területei felé kivándorló népcsoportok – például a gótok, vandálok vagy burgundiak – nyelve az egységes ősgermánból (*urgermansk*) fokozatosan az egyes törzseknek és helyi sajátosságoknak megfelelő – északi, nyugati és keleti ágakra bontható – külön nyelvekké alakult. Az ősgermánt összehasonlító módszerekkel rekonstruálták a nyelvészek, mivel nem maradt fenn írásos emlékünkhöz a korból. Kr. u. 200 környékéről származnak az első sajátos germán betűkészlettel, a *rúnákkal* írott – kőbe, fába, csontba vagy fémbe vésett – szövegek, amelyek már az óészaki (*urnordisk*) nyelv rögzítésére is szolgáltak.⁶ Ezek a hosszabb-rövidebb, mágikus eredetűnek vélt vésetek hatalmas jelentőséggel bírnak a korszak vizsgálatában, hiszen a legkorábbi írott belső forrásainkat adják. A rúnabécé első hat eleme (ᚠᚢᚦᚱᚫ) után *fuparknak* nevezett skandináv alakváltozatokat két főcsoportra osztják: a 8. század végéig használt 26 rúnából álló *idősebb fuparkra*, és 12. századig alkalmazott 16 tagú *fiatalabb fuparkra*. A mítoszokban nagy hangsúly fekszik a rúnák vallási-mágikus vonatkozásán, de a leghétköznapiabb helyzetekben is használták őket; így tudunk rúnákkal írt bevásárló listákról, szerelmeslevelekről vagy éppen az iszákos férjük miatt zsörtölődő feleségek fenyegető üzeneteiről is.⁷ A kereszténységgel együtt megjelenő latin betű később

⁴ Helle 2003, p. 8.

⁵ Vagy a Kr. e. első évezred egészének folyamán.

⁶ Setten, I. S. (Szerk.) (2004): *Nordens språk med rötter og fötter*. København: Nordisk Ministerråd, p. 32–33.

⁷ O'Donoghue, H. (2007): *From Asgard to Valhalla. The Remarkable History of the Norse Myths*. London: I. B. Tauris. pp. 11-12.

fokozatosan kiszorították a rúnairást, amely kisebb módosulásokkal azonban még évszázadokon át megőrződött.

A svédországi Ramsund véstről (1030 k.) készült rajz, amely Sárkányölő Sigurð történetének egyik központi jelenetsorát ábrázolja. A rúnafelirat jelentése: *Sigríðr készítette e hidat, Alrik anyja, Orm leánya, Holmgeirr lelkéért, [aki] Sigrðr apja, [és] az ő férje.*

A nagy népvándorláskorban (4–8. század) már a kontinens egészén éltek germán törzsek. Északon maradt rokonaik nyelve az ezt követő viking korban⁸ két fő ágra bomlott: a kelet- és nyugatészakira (*østnordisk* és *vestnordisk*). A keletészaki nyelvek közé soroljuk a svédet és a dánt, míg a nyugati ágba tartozik a Norvégiában és az – elsősorban norvégok által elfoglalt – Atlanti-szigeteken beszélt óészaki vagy *norrønt* nyelv, amely lényegében 1350-ig egységes maradt és használatban volt. Leginkább ezen a nyelven került leírásra az a felbecsülhetetlen értékű irodalom, amely a skandináv mitológiát – más korabeli népek hitvilágáról és világnézetéről fennmaradt tudásunkhoz képest lényegesen gazdagabban – megőrizte számunkra.

Az északi mítoszok legfontosabb írásos forrásai a „perifériáról”, a 12–13. századi Izlandról származnak. Közülük is kiemelkedik a két *Edda*: a tanult Sæmundr Sigfúsonnak tulajdonított *Edda-versek* és Snorri Sturluson⁹ *Próza Eddája*.¹⁰ Az *Edda-versek*ben található mitológiai és

⁸ A viking kort a lindisfarne-i kolostor 793-as kifosztásától szokás számítani az 1066-os Stamford-hídi csatáig, Keménykezü Harald haláláig, valamint a hastingsi csatáig, ahol az Angliát Hódító Vilmossal élükön lerohanó normannok véget vetettek a brit-szigeteken működő „viking” királyok uralmának. Ezután is indultak ugyan viking portyák nyugatra, azonban már jóval csekélyebb eredménnyel jártak. Az utolsó viking hadjáratot Meztőlbas Magnus norvég királynak tulajdonítják, akinek 1103-as halála a viking kor egy másik végdátumát jelöli – jóllehet hagyományosabb viking portyák ezután is zajlottak a Balti-tenger térségében.

⁹ Izlandi tisztségviselő, író és költő (1178/79–1241). Tizenkét éven át volt az Alþing törvénytmondója (*lögsögumaðr*), amely Izland egyetlen állandó jogi tisztségét jelentette. Legfontosabb művei a *Próza Edda* (1220–1230 k.) és a norvég uralkodók életét bemutató *Heimskringla* (1220–1235 k.). Továbbá az *Egils-sagát* (1226) – az egyik legnagyobb hatású izlandi történetet – is neki tulajdonítják.

hősepikai költemények legnagyobb részét még Skandináviában, a 8–12. században keletkeztek, leírásukra azonban csak 1265 körül került sor.¹¹ A szintén ez idő tájt íródott *Próza Edda* (vagy *Snorra Edda*) a régi korokról immár megfakult ismeretekkel bíró skaldok (*skáld*, azaz költő) számára összeállított kézikönyv volt. E mű a prolókus mellett három fő egységből épül fel: a *Gylfaginning*ből (*Gylfi káprázata*), a *Skáldskaparmál*ból (*A költészetről*) és a *Háttatál*ból (*Versformák mustrája*). A *Gylfaginning* a régi korok mítoszainak jelentős részét foglalja narratív egységbe. A párbeszédes formájú műben egy fiktív svéd király, Gylfi kérdéseire válaszol Óðin – az óészaki panteon főistene – három személyként. A *Skáldskaparmál*ban a mitológiai történetekben előforduló képek eredetéről esik szó – szintén dialógusban előadva; végül a *Háttatál* bőséges példákkal illusztrálva mutatja be az óészaki költészet versformáit.

Gylfi király Ásgarðban Nagyságos, Éppoly-Nagyságos és Harmadik előtt. Egy 18. századi izlandi kéziratból (SÁM 66).

Az igen bonyolult, sokrétű metrikai és költői szóhasználatra vonatkozó szabályokkal leírható skaldikus költészet alkotói – az *Edda* versek szerzőitől eltérően – ismertek.¹² E költők leginkább az őket alkalmazó törzsfőnökök vagy királyok tetteit örökölték meg verseikben, néhány esetben azonban egy-egy mítosz máshonnan nem ismert részleteire is fényt derítenek.¹³

A mitológia – különösen pedig a lélekfelfogást érintő kérdések – vizsgálatában rendkívüli jelentőséggel bírnak a *sagák*. A sagairodalom mintegy 800-900 műből tevődik össze, amely legnagyobb részét szintén a 12–13. században került lejegyzésre. Tartalmuk alapján különböző csoportokra osztották e történeteket, amelyek közülük kettő kiemelten fontos számunkra. Az

¹⁰ Az *Öreg Eddának* is nevezett *Edda*-verseket hosszú időn keresztül korábban keletkezettnek tartották, mint annak próza összefoglalását. E feltevés később alaptalannak bizonyult. A versek leírásakor Sæmundr Sigfúson (1056–1133) már nem élt, így feltehetőleg az általa alapított költőiskola tagjai készíthették az első kéziratokat. A legkorábbi kódex 30 költeményt tartalmaz és 1270 körülről származik. Mácsik G. (2012) *A skandináv mitológia*. Szekszárd: Szerzői kiadás, p. 104.

¹¹ Az *edda* szó jelentésének több lehetséges magyarázata létezik: elsődleges jelentése *dédanya*, vagy *idősebb nő*; szokás a Sæmundr és Snorri által is lakott *Oddi* tanya nevéből, valamint az óészaki *óðr* (*bölcsesség, értelem*) szóból eredeztetni. Egy másik megközelítés szerint, ahogyan a latin *credo* (*hiszek*) szóból izlandi szóképzéssel *kredda* lesz, úgy az *edo* (*kiad, közöl, megénekel*) szóból *edda* válik.

¹² A versmértékek összetettségét kellően érzékeltető, ugyanakkor közérthető bemutatását ld. Bernáth I. (2011): *Skandináv mitológia*. Budapest: Corvina, pp. 27–32.

¹³ Ilyen például a *Ragnarsdrápa* Bragi Boddasontól, a Hvinbe való Þjóðólfr *Haustlöngje*, Eilíf Guðrúnarson *Þórsdrápája* vagy Úlf Uggason *Húsdrápája*.

első a tudományos érdeklődést sokáig nélkülöző *régmúlt idők sagái*,¹⁴ amelyet korábban *hazug sagáknak* (*lýgisögur*) is neveztek. Leginkább szórakoztatás céljából íródtak ezek az Izland betelepülését (873) megelőző korokba helyezett, csodás elemekkel tarkított és kalandos stílusban előadott történetek (utóbbi nevük e sajátosságukból ered). A másik csoportot a szigeten letelepült nemzetségek életét megörökítő *izlandiak sagái* alkotják (*Íslendingasögur*), amelyek gyakran mutatnak valóságosnak tűnő képet a kor emberének mindennapjairól, s ezért hosszú időn keresztül történelmileg hitelesnek fogadták el őket. Ezzel szemben a 20. század második felében a tudományos közvélekedés pusztá fikcióként állította be e szövegeket. Bárhog is legyen, a *sagák* a középkor egyedülálló irodalmi műfaját adják, amelynek kultúrtörténeti jelentőségéhez aligha férhet kétség.

Plinius és Tacitus mellett többek között Jordanes, massilai Pütheász és Julius Caesar is említést tesznek a germán törzsekről különböző írásaikban, ezekből azonban leginkább csak következtetni lehet a skandinávok világnézetére. Az antik és középkori szerzők között kiemelten fontos Saxo Grammaticus,¹⁵ aki dán néphagyományokra és izlandiak elbeszéléseire hagyatkozva írta meg a kereszténység előtti Skandinávia történetét *Gesta Danorum* című művének első kilenc könyvében. Ennek során számos mítoszt ismertet – nem egyszer az *Eddák* tanúságtételétől eltérő módon –, és csak ritkán mulaszt el becsmérlő megjegyzéseket tenni felmenői isteneire és hagyományaira.

Az európai forrásokon túl különböző arab utazók és tudósok beszámolóí gazdagítják további árnyalattal az északiak világképéről alkotott fogalmunkat. Leggyakrabban a 9–11. században keleten kereskedő, fosztogató vagy éppen a bizánci császár testőrségében szolgáló skandinávok szokásairól és külleméről adnak gazdag és – a keresztény kódexíró szerzetesekhez képest – elfogulatlan tudósításokat.¹⁶ A közülük legtöbbet idézett Ahmad ibn Fadlan levelezésére a későbbiekben során visszatérünk.

A mítoszkutatásban a skandináv helynevek (Pl. Odense, Tórshavn, Thisted) szintén gyakori segítséget nyújtanak. Mitológiai megközelítésű vizsgálatuk nemcsak az egyes kultuszhelyek elhelyezését és azok egymáshoz való viszonyának felderítését teszik lehetővé, de olyan istenekről is hírt adnak, akikről máskülönben nem lehetne tudomásunk. Végül meg kell említenünk, hogy a vallási és kultikus jelenségek legmegbízhatóbb forrásait kétségkívül a

¹⁴ A *sagák* e csoportját Carl Christian Rafn (1795–1864) három kötetben megjelentetett kiadásának címe után (*Fornaldarsögur Norðurlanda*) nevezik *régmúlt idők sagáinak*.

¹⁵ Körülbelül 1150 és 1220 között élt dán történetíró. Tizenhat könyvből álló, latin nyelvű *Gestáját* (*Danorum Regum Heroumque Historiae; A dán királyok és hősök történetei*) a roskildei püspök és lundi érsek, Absalon szolgálatában kezdte írni 1185 tájékán.

¹⁶ A legfontosabbak közül néhány: Ibn Khurdadhbih, Ibn Hawqal, Ali al-Masudi, Ibn Rustah, Ahmad Ibn Fadlan.

régészeti leletek adják, a mítoszokat azonban – alapvető sajátosságuk miatt, miszerint lekerekített történetekbe foglaltak – elsősorban írásos elbeszélésekből ismerhetjük meg.

Forrásaink alapján leginkább a kései viking kor mitológiája tárul elénk. A következőkben ennek egységes bemutatására törekszünk, ezzel is követve az óészaki leírások hasonló szándékát, bár korántsem fogunk kitérni – még csak említés szintjén sem – annak egészére. Az Izlandon megőrzött történetek (és különösen a *Próza Edda*) összefüggő mitológiai képét gyakran az azokat lejegyző szerzők és szerkesztők keresztény gondolkodására és a Biblia felépítésének hatására vezetik vissza. Egyes mítoszokban kétségkívül találunk keresztény elemeket, ennek ellenére nincs okunk annak feltételezésére, hogy a versek és történetek leírói szándékosan változtattak volna őseik mondáin azért, hogy általuk keresztény tanításokat közvetítsenek. A régi vallás jelenségeit és mítoszait megőrző első keresztény szerzők nélkül pusztán töredékét ismernénk a skandináv mitológia végtelenül gazdag világának, így felhasználásukat nem csak nem kerülhetjük el, de jelentőségüket sem tudjuk eléggé hangsúlyozni.

A világ keletkezése

Kezdetben nem volt más, csak a jeges sötétség és tüzes világosság közötti végtelen űr, Ginnungagap, a tátongó mélység. Az állandó fagy és köd északi világát Niflheimnek, a déli forró lángokét Múspelnek hívják. Niflheimben fakad egy forrás, Hvergelme, s e forrásból tör elő a Ginnungagap északi felét dérral és jeges vízzel betöltő tizenegy folyó.¹⁷ Délen a Múspel tüzéből kicsapó forró szikrák és parazsak forrósága tölti be az űrt. Ahol a két erő találkozik a tátongó mélységben, ott, a szélcsendes levegőhöz hasonló langyosságban megolvad az északi jég, s a vízcseppekből élet keletkezik: létrejön Ymir, a kétnemű ősóriás, a déróriások őse. Egyszer álmában megizzadt Ymir hónalja, s izzadságából egy nőre és férfira emlékeztető pár támadt életre, majd valamivel később – a két lábszárát összedörzsölve – egy másik fia is született. Az ősóriáshoz hasonlóan jött létre Auðhumla, az őstehén, akinek tőgyéből négy tejjel teli folyó fakad szüntelenül. Ymir ezzel a tejjel táplálta magát, Auðhumla pedig egy sós jégtömböt nyalogatott, amelyből három nap után előtűnt az istenek őse, Búri, aki ránézésre is szép volt, erős és hatalmas. Búri még szintén hímnős volt, fia, Bur azonban már egy Bölþorn nevű óriás lányával, Bestlával nemzette az első isteneket: Óðint, Vilit és Vét. Ők hárman szervezték az önmagától keletkezett világ káoszát kozmosszá.

¹⁷ A folyók nevei sorban a következők: Svöl, Gunnþrá, Fjörm, Fimbulþul, Slíð, Hríð, Sylgr, Ylg, Við, Leift és Gjöll.

Az óriások gonoszsága miatt ellenségeskedés támadt az istenek és az óriások között: Burfiái végeztek Ymirrel, akinek kiömlő vérébe egyetlen pár kivételével minden óriás belefűlt. Testét a Ginnungagap közepére húzták, s megalkották belőle a földet, véreből a földet körülvevő tengert és az édesvizeket. Csontjaiból és fogáiból lettek a hegyek, sziklák és kövek, hajából a fák és az erdők. Koponyájából készítették az égboltot, agyvelejéből a felhőket. A Múspelből kiszökkenő szikrákat ezután elkapdosták és az égboltra helyezték, majd némelyeknek pályát szabtak, másokat helyhez kötöttek. Így került helyére a Nap, a Hold és a csillagok serege. Az ő mozgásuk szabja ki a nappalok és éjszakák sorát, és ettől kezdve mérhető az idő folyása. Egy másik mítosz szerint a koromfekete óriáslány, Nót (Éjszaka) és egy isten nászából született egy ragyogó fiú, Dag (Nappal). Óðintól kapott lovaskocsijával anyja és fia mindennap körbehajtja a Földet. Éjszaka lovának tajtékja a reggeli harmat, Nappal lovának sörénye fényt áraszt mindenekre. Két másik kocsis is fut az égen: a Napé és a Holdé.¹⁸ Kettejüket egy-egy farkasbőrbe bújt óriás üldözi, akikről úgy tartják, a világ pusztulásakor utolérik prédáikat.

Az ember teremtése és az ember maga

Egy nap a három „hatalmas és szeretetteljes” ász isten, Óðin, Lóðr és Hænir (az utóbbi kettőt Snorri Vilivel és Vével azonosítja) a tengerparton jártak, ahol két sorsnélküli, erőtlén fárönkre leltek: „Nem lélegeztek, ésszel nem bírtak, se színük, se szavuk, se szivárgó vérük” nem volt.¹⁹ Az

„Rituális házasság” egy Kr. e. 2 évezredből származó sziklarajzon. (Bohuslän, Svédország)

istenek formálni kezdték a két rönköt és az élethez szükséges tulajdonságokat adták nekik: értelmet, lélegzetet (vagy szellemet), mozgást, látást, hallást, vért és színt (vagy képességet, ügyességet). Asknak (Körisfa) és Emblának (bizonytalan jelentésű, feltehetőleg „Repkény” vagy más kúszónövény) nevezték el őket; tőlük származik az emberek nemzetsége.

A *Rígsþulá*ban (*Ríg-vers*) a társadalmi rétegek eredetéről olvashatunk, ahol Heimdal isten egyik – ismét csak tengerparti – útja során három tanyára tér be. Az egyre jobb módú tanyákon élő házaspárok mind megvendégelik az utazót, közös ágyban alszanak vele, majd kilenc hónappal látogatását követően mindegyikükönél születik egy-egy gyermek: az erős,

¹⁸ Szekerüket egy Mundilfari nevű ember két gyermeke hajtja, akiket apjuk Napnak és Holdnak nevezett el szépségük miatt. Felfuvalkodottságáért az istenek a két testvért az égbe vették, és a valódi Nap és Hold kocsijának hajtását rótták feladatuk rájuk.

¹⁹ Részlet a *Völuspá* 18. versszakából. Bernáth 2011, 152.

sötétbőrű és csúnyácska Þræl (Szolga), az ügyes kezű, parázs-szemű és dolgoz Karl (Legény) és a szépséges-szőke, harcban és vadászatban, illetve a rúnák ismeretében jártas Jarl (Fejedelem). Hozzájuk illő leányokat vettek feleségül mindhárman, s leszármazottaik megmaradtak a nekik megfelelő tevékenységnél a későbbiek során is.

Az eddikus mitológiai versekben és történetekben az emberek nem bírnak különösebb jelentőséggel, nem cselekszenek „semmi említésre méltót azon kívül, hogy sokasodnak, és benépesítik” a földet.²⁰ (Ez természetesen nem vonatkozik a hősi énekek nagy hőszaira.) Ezért a világkép felvázolását követően fő kérdésünknek, az emberi lélek óészaki felfogásának vizsgálatát a sagairodalom irányából kell megközelítsük.

A kilenc világ és annak lakói

A skandináv mitológia – három egymással párhuzamosan lebegő, lapos koronghoz hasonló – világán belül kilenc kisebb világ vagy tartomány különíthető el, amelyeket vízszintesen és függőlegesen is az ősi világfa, Yggdrasil tart egyben. A mindenség támaszául szolgáló kőrisfa a bölcs óriás, Mímir forrásából sarjadt ki; kettejük kapcsolata időt és teret megelőző. Mímir naponta öntözi a fát, ahogy a kőris lábánál élő *nornák* is teszik, akik segítségünkre lehetnek a mitológia idejének megragadásában. Keletkezésükről semmit sem tudni, mindentől függetlenül, általános érvényű hatalommal jelennek meg. Bár a későbbiek során számos *nornáról* hallunk, hárman kiemelkednek közülük: Urð (volt, múlt, sors), Verðandi (van, jelen, lét) és Skuld (lesz, jövő, kényszer), akik az idősíkokat összefonó sorsot vég nélkül fonják-szövik. Mivel a mitologikus gondolkodásban az események csak részben tekinthetők ok-okozati összefüggések egymást követő láncolatának, az élet legfőbb hatalmává és szervező elemévé a sors lép elő, amellyel szemben maguk az istenek is tehetetlenül állnak. A történetek önmagukban alig szolgálnak magyarázattal a világ dolgaiat illetően, a változások egészben szemlélve nyerik el értelmüket. Már a világ keletkezésének mítoszában is a pusztulás elemeit láttuk: a kezdet magában hordja a véget, s talán épp ennek biztos tudata magyarázza azt a félelmet nem ismerő életszemléletet, amely az óészaki irodalomból élénk tárul.

A világok közül a legelső Ásgarð, az istenek gyönyörű lakhelye. A világuk közepén elterülő Ið-mezőn állnak csarnokaik: a színarany Glaðsheim – a tizenkét legfőbb isten²¹ gyűlésének egyik helye (máskor Yggdrasil lábánál gyűlnek össze tanácskozásra, ahová

²⁰ Bernáth 2011, 13.

²¹ Þór, Njörðr, Frey, Tyr, Heimdall, Bragi, Víðar, Váli, Ull, Hænir, Forseti, Loki – Óðin mellett természetesen.

Bifröst, a szivárványhíd vezet), az istennők csarnoka,²² Vingólf, Valhöll, továbbá minden istenség legalább egy saját csarnoka. Mindenek Atyja (Óðin) egyik hajléka (Valaskjálf) Hliðskjálf nevű tornyából az összes világokat belátja, semmi sem marad előtte rejtve, ha innen szertenéz. Ebben hasonlatos a világfa koronáján ülő sashoz, Veðrfölnirhez, akinek szemei közt egy sólyom fészkel. Óðin két szent hollója, Hugin (Gondolat) és Munin (Emlékezet vagy Vágy) szüntelenül hordják gazdájuk számára a világ híreit, ahogyan Ratatosk, a világfán fel-alá futkosó mókus is viszi a híreket – és gyalázkodásokat – a sas és az Yggdrasil gyökereit emésztő Níðhögg sárkány között. Óðin a legsokoldalúbb és legváltozékonyabb isten: a háborúval, holtakkal, értelemmel, mágikus elragadtatással és inspirációval is összefüggésbe hozható. Számtalan névvel illették, azonban a Mindenek Atyja címet szó szerint kell értenünk: „ő minden isteneknek és embereknek az apja, de minden egyébnek is, amit hatalmánál fogva létrehozott. A Föld (Jörð) maga is a lánya volt, meg a felesége is”.²³ Tőle született a kései vikingkor legnépszerűbb istene, a hatalmas Þór, az emberek és istenek világának legfőbb védelmezője.

Apjához képest egyszerűbb gondolkodású, általában jó kedélyű, de rendkívül hirtelen haragú és erejű isten ő. Erejét három csodálatos tárgy sokszorozza meg: mindig célt találó és

A svédországi Skánében talált 10. századi ezüst Mjölnir amuletről készült rajz. Védelmező mivolta mellett termékenységsszimbólumként is viselték a korban.

gazdájához visszarepülő kalapácsa, Mjölnir (Morzsoló), valamint ennek használatát megkönnyítő vaskesztyűje és erőöve. Ha mindhárom tárgy a birtokában van, úgy nincs, aki útját állhatná – ezt a világ szélein bezúzott koponyájú óriások serege is tanúsítja. Számos hozzá kapcsolódó mítosz bonyodalma e tárgyak valamelyikének elrablásából ered. Þór csarnoka, Bilskirnir a leghatalmasabb Ásgarðban a maga ötszáznegyven termével. Aranyhajú feleségét Sífnek hívják, tőle született fia apjához hasonló erővel bír. Ha villámlik vagy mennydörög, a vörös szakállú istenség két kecskebak által húzott szekerén vágat át az égen.

A mitológia átfogó történetében játszott kitüntetett szerepe ellenére meglehetősen keveset tudunk Óðin második fiáról, Baldrról. E szeretett istenről csak felsőfokokban lehet beszélni: ő a legjobb, legbölcsebb, legszelídebb, az, aki a legszebben tud beszélni, s ezekből kifolyólag az ő halála – amely az első haláleset volt az istenek között – a legfájdalmasabb mindenki számára. A világ pusztulását végleg megpecsételő esemény volt ez, jóllehet halála nem

²² Többek között Frigg, Freyja, Gefjun, Iðunn, Gerð, Sigyn, Fulla, Nanna, Jörð, Rind.

²³ *Gylfaginning* 9. fejezet. Bernáth 2011, 68.

bizonyult tartósnak. Meghaló-feltámadó istenként a vegetáció megújulásával, jósága és mítoszának kései keletkezése miatt pedig az „új istennel”, a „féhér Krisztussal” hozható össze függésbe.

Az *ászok* között találjuk az óriásoktól származó szép, eszes, szellemes, de csalárd Lokit is, aki még az idők kezdetén kötött vérszerződést Óðinnal. Egyesek szerint ez Óðin részéről menekülési próbálkozás volt az előre látott pusztulás elől. A világ sorsának kimenetelében központi szerepet játszik e egyre durvább csínyeket elkövető isten, aki az óriások némelyikéhez hasonlóan hímnős sajátosságokat is mutat. Egy Angurboða nevű óriáslánnyal nemzette a világ rendjét belülről fenyegető szörnyeket: Fenrir farkast, a vilákgígyót (Jörmungand) és Helt, valamint ő szülte Óðin nyolclábú paripáját, Sleipnirt. A szörnyeket még az idők kezdetén fékeztek meg az istenek, miután egy jóslat figyelmeztette őket az általuk hordozott veszedelemre. Jörmungandot a világtengerbe vetették, ahol oly hatalmasra nőtt, hogy saját farkába harapva körbefogta a földet, Helt az alvilágba üzték, ahol a holtak birodalmának úrnőjévé lett, az Óðin mellett növekedő Fenrir farkassal azonban nehezebben tudtak elbánni. Mivel semmilyen hagyományos módon kovácsolt láncsal sem lehetett megkötni a fenevadat, a törpék egy varázsbéklyót készítettek számára „macskának lépte zajából, asszonyszakállból, hegynek gyökeréből, medve-ínből, halnak leheletéből és madárnak köpetéből.”²⁴ Ez a bilincs már kellően erősnek bizonyult ahhoz, hogy féken tartsa a farkast egészen a végidőkig. Baldr halálát szintén Loki okozta, s emiatt szörnyű büntetéssel sújtották. Ragnarök tárgyalásakor kettejükre visszatérünk.

Az istenek panteonja két fő csoportból tevődik össze. Az első az imént – vázlatosan és egy-egy tagját kiragadva – tárgyalt *ászoké*, akik a kultúra őrzői és fenntartói; a második a természet közeli *vánoké*, akik eredetileg Vánaheimben éltek. A világ első háborúja a két istencsoport között robbant ki, amelyről legrészletesebben Snorri ír az *Ynglinga saga* negyedik fejezetében.²⁵ A *vánok* különösen Skandinávia északabbi területein bírtak jelentős kultusszal, feltehetőleg a hiedelemvilág ősi rétegéhez, egy földműves és talán matriarchális berendezkedésű társadalomhoz kapcsolódtak. Az egyik lehetséges értelmezés szerint ez a háború a harciasabb, patriarchális és félig nomád indoeurópai törzsek (*ászok* – akiknek nevét Snorri Ázsiával hozta összefüggésbe) és a skandináv őslakosság (*vánok*) közötti találkozás megörökítője. Mielőtt valamelyik fél felülkerekedhetett volna a harcokban, túszoikat cserélve

²⁴ *Gylfaginnig* 34. fejezet. Bernáth 2011, 87.

²⁵ Sturluson, S. (1893-1900): *Heimskringla – Nóregs konunga sögur I*. Finnur Jónsson kiadása. København: S. L. Møllers Bogtrykkeri, pp. 12-13.

békét kötöttek egymással.²⁶ Így került Ásgarðba a *vánok* vezére, Njörð és két gyermeke, Frey és Freyja. Freyt (nevének jelentése: *úr*), aki Yngviként is ismert, az első svéd-norvég királyi dinasztia őseként tartja számon a hagyomány, s az az északi nép tisztelte, akiket Tacitus ingaevonoknak nevezett. Kultuszának központja a svédországi Uppsalában volt, amely a 11. század végén még zavartalanul működött. Az itt tartott áldozatokról – és emberáldozatokról – Brémai Ádám ad megrázó leírást a *Gesta Hammaburgensis Ecclesiae pontificum*ban (A hamburg-brémai érsekség története).²⁷ Jó termést és házasságot, békét, boldogságot hoz a szinte mindig ithüfallikusan ábrázolt istenség. A törpéktől két ajándékot kapott: egy zsebkendő nagyságúra összehajtható csodálatos hadihajót és egy világító szőrű vadkant, amely bármely lónál jobban fut mind vízen, mind levegőben. Frey Álfheimben él a fény-álfok (*ljósálfr*) vagy tündérek uraként, akikről csak kevés derül ki forrásainkból, annyi azonban bizonyos, hogy a Napnál is fényesebben ragyognak. Freyja a szerelem, szexualitás, gazdagság és termékenység istennője. Gyakorlott a mágiában, két macska által vontatott szekéren utazik, Brising nevű nyakéke a világ legdrágább ékszere, s csarnoka az emberek egyik túlvilági úti célja. A három *ván* istenség egységes vonásokat és sajátosságokat mutat, amelyek később, immár egyediesítve az *ászok*nál is megjelennek: a termékenység Þórnál, a varázslás, jövődőlés és bölcsesség Óðinnál, a béke és a fény Baldrnél.

Az égben élő fény-álfokkal szemben találjuk a sötét-álfokat (*svartálfr*) és törpéket (*dverg*ar), a köztük lévő különbség azonban nem minden esetben világos. Mindketten földalatti üregekben vagy sziklában élnek, természetükre nézve aprók és csúnyák. A sötét-álfok feketébbek, mint a szurok – nevüket is innen kapták. A törpék kukacok módjára keltek életre Ymir húsában a *Gylfaginning* szerint (a *Völuspá* az ósóriás véréből és csontjaiból eredezteti őket), majd később az istenek adtak értelmet és emberi formát számukra. A világ négy sarkán egy-egy törpe tartja az eget: Austri (Kelet), Vestri (Nyugat), Nördri (Észak) és Sudri (Dél). A teremtést követő boldog aranykorban az *ászok* még maguk készítették színarany tárgyaikat, később azonban a törpéket bízták meg a különböző mágikus fegyverek, ékszerek és egyéb alkalmatosságok kovácsolásának feladatával, amelynek maradéktalanul meg is feleltek. A törpék világát Niðavellirnek, a sötét-álfokét Svartálfheimnek nevezik. (A kilenc világról eltérő felsorolásokat találunk, némelyek egyként kezelik e két birodalmat, mások külön tárgyalják őket.)

²⁶ A *Völuspá* 24. strófája ugyanakkor a *vánok* fölényére enged következtetni: „Þattant széjjel / ászok palánk-vára, / varázsserejükkel / a *vánok* betörtek.” Bernáth István fordítása.

²⁷ A negyedik könyv 26-27. fejezetében. Tschan, F. J. (Szerk.) (1959): *History of the Archbishops of Hamburg-Bremen*. New York: Columbia University Press, pp. 207-208.

Midgarð az emberek védett világa, amely a függőleges és vízszintes világtengely közepén helyezkedik el. Az istenek a teremtés során először a földet emelték ki az ósóceánból, később Ymir szemöldökéből kiszabták végső formáját, végül pedig hegységekkel és a világtengerrel vették körül. Magyarul Középföldének is szokták fordítani, ezzel azonban elveszik a szó eredeti jelentésében hangsúlyos *garð* értelme: *körülkerített kert, elzárt terület, erődítmény*.

Midgarðtól keletre és északra, a világ peremén található Jötunheim, az óriások lakhelye.²⁸ (Érdemes megjegyeznünk, hogy a veszedelem mindig északról vagy keletről támad a skandináv mitológiában.) Az emberek számára barátságtalan tájék ez, sziklás, kietlen vidékek és sűrű sötét erdők alkotják. Egyaránt Útgarðnak is nevezik az óriások földjét, ahogy leghatalmasabb erődítményüket is. „Az óriások és istenek közötti különbség nem biológiai, hanem más, minőségbeli, talán szellemi jellegű.”²⁹ Egymással gyakran lépnek házásságra, összetűzéseik és egyéb kapcsolataik állandó jellegűek. A természet erőihez közeli lények ők, akik számos esetben természetisteneknek tűnhetnek, azonban az *ászok* és *vánok* velük szembeni elsőbbségéhez nem férhet kétség. Egy északon, sas képében élő óriás (Hræsvelgir) támasztja a szelet szárnycsapásaival; Jörð, (Pór anyja) a növény- és állatvilág úrnője; az istenekkel barátságos viszonyt ápol Ægir, a tengeróriás (vagy maga a tenger). Olykor a természet zabolátlan, tomboló erői és együgyűség társulnak hozzájuk, máskor nyugalmas, határtalanul mély bölcsességgel és varázserővel rendelkező lényekként ismerjük meg őket.

A tüzes Múspel és fagyos Niflheim a két teremtetlen szélsőség birodalma. Az alkotás és pusztítás, a rend és a káosz egymást feltételező ellentéte sokkalta kézzelfoghatóbb az itt élő óriások és az istenek között, mint a jötunheimi óriások esetében. Niflheimet az alvilág alatti utolsó, kilencedik világgal, Niflhellet is azonosítani szokták, a túlvilágképzetek tárgyalásakor erre még visszatérünk. A Múspelben élő lángóriások (*eldjöttnar*) ura Surt, aki a Napnál fényesebben ragyogó kardjával áll őrt a mindenség déli határán. A Surt név óriásokra vonatkozó köznévként többször is előfordul az óészaki költészetben, jelentése a *szénné égett feketéhez* áll legközelebb.³⁰ Múspel fiai legfontosabb – s szinte egyedüli – szerepüket Ragnarök idején játsszák.

Az alvilág és úrnőjének neve egyaránt Hel, amely eredetileg *elrejtett* jelentéssel bírt. Általánosságban véve nem feleltethető meg a keresztény környezetben elterjedt pokol képzetének – ez a „kiváltság” inkább Niflheldet illeti meg –, igaz e világ is meglehetősen

²⁸ Észak-Európa legmagasabb csúcsait a Jötunheimen-hegységben találjuk, amely nevet a norvég nemzeti romantika egyik legkiemelkedőbb alakja, Aasmund Olavsson Vinje adott 1862-ben a tájnak. 1980 óta nemzeti park működik a térségben.

²⁹ Bernáth 2011, 326.

³⁰ Lindow, J. (2001): *Handbook of Norse Mythology*. Santa Barbara: ABC Clío, p. 283.

vigasztalan képet mutat. Hel a mindenség egészéhez hasonlóan kilenc világból tevődik össze, az idevezető – lefelé és északnak tartó – utat Óðin nyolclábú paripáján kilenc nap alatt lehet megtenni. Elsősorban a betegségben és öregségben elhunytak jutnak ide, de a gyilkosság áldozatává vált Baldrt is itt találjuk. A kékes színű úrnő magas falú és erős kapuzatú várban lakik, „benti csarnokának Jégeső-áztatja a neve, tányérját Koplaltálnak, kését Éhínségnek [...] hívják, bejáratí küszöbének Ess-hasra, ágyának Senyv, ágyfüggönyének pedig Holtsápadt a neve.”³¹

Temetkezési szokások és túlvilágképzetek

Bár Johannes Brøndsted szerint „a legtöbb viking értelmét meghaladták” a túlvilági élet kérdései,³² és a temetkezési szokások igen változékony képet mutatnak Skandináviában, egy dolog világosan áll előttünk: a korabeli ember számára az élet nem ért véget a halállal. Egészen különböző módokon bocsátották halottaikat a túlvilágra: földelés vagy hamvasztás útján, gazdagon felszerelve vagy egészen szegényesen, tengerbe süllyesztve vagy díszes sírkamrákban, hajóval és kocsival egyaránt. Az elhunytakkal szembeni bánásmódról a legtisztább képet a *Völsunga sagá*ból nyerjük, ahol Brynhild a halottak feltétlen tiszteletére buzdítja sárkányölő ifjú szerelmét: legyen bárki és bármilyen módon is hulljon el, ha halott, meg kell mosdatni, fésülni, majd koporsóba fektetni és tisztességgel eltemetni. A halál sokkalta természetesebbnek hathatott abban a korban, ahol a legtöbb újszülött nem érte meg a gyermekkort, ahol a betegségek, harcok és gyilkosságok következtében gyakori volt a hirtelen haláleset, s ahol az előre kiszabott sorsba vetett hit kizárta az „értelmetlen halál” képzetét.

A legősibb hagyományok egyike – amely az ősök tiszteletével is szorosan összefonódik –, a nemzetségi-törzsi berendezkedésből ered. A család elhunyt tagját a ház közelében temették el, ahol a halott – legalábbis teste teljes lebomlásáig – folytatta életét. E földalatti létformában megmaradt nemzetsége mellett, és segédkezett a gazdaság működtetésében. Amennyiben sírhelyét és emlékét kellően gondozták, és esetenként áldozatokat – leginkább étel és italáldozatokat – mutattak be neki, úgy a halott biztosította a termékenységet, védelmet nyújtott a tanya lakóinak, sőt tanácsokkal is szolgálhatott bizonyos nehéz döntések meghozatalában. Ez utóbbihoz kapcsolódik a *síron ülés* (*sitja á haugi*) és a *kiülés* (*útisetá*) gyakorlata, amelyet a 12. század közepéről származó Gulating-jog (*Gulating kristenrett*) – a boszorkányság, jóslás, erdők, ligetek, vizesések szellemeiben való hit és a halottak

³¹ *Gylfaginning* 34. fejezet. Bernáth 2011, 86.

³² Brøndsted 1983, 259.

feltámasztása mellett – szigorúan tiltott. A gondozatlan vagy helytelenül eltemetett halott rendkívüli veszedelmet jelentett: éhínséget, betegséget hozhatott környezetére, és *draugr*ként (egyfajta emberfeletti erővel bíró élőhalott) visszajárhatott kísérteni az élőket.

Egy hasonló hiedelem szerint az elhunytak különböző sziklákba és hegyekbe költöznek. Az *Eyrbyggja saga*ban egy olyannyira szent hegyről (Helgafjell) olvashatunk, amely felé még csak nézni sem volt szabad mosdatlanul. A történet főszereplőjének hite szerint rokonai és ő maga is erre a hegyre költöznek haláluk után – igaz, Helgafjell meglehetősen közel esett a tanyájukhoz. Főként Izlandon és Nyugat-Norvégiában volt elterjedt a szent hegyek hiedelme, amely Þór kultuszához kapcsolódott. Amikor a *saga* egyik szereplőjének látomásában megnyílt a hegy északi oldala, odabenn hatalmas tüzeket, lakomát és ivászatot látott.³³ Az izlandi hegyen Þór szentély, később keresztény kolostor és templom működött. A *Laxdæla saga* tanúságtétele szerint az első izlandi remete-apáca (Guðrún Ósvífrsdóttir) is itt élt.

A földalatti túlvilágok közül Hel a legáltalánosabb, amelyre nem lehet az emberélet során elkövetett tettek büntetőhelyeként tekinteni, hiszen némely esetben egyedüli – az istenek csarnokaitól teljesen független – túlvilágnak tűnik.³⁴ A *Baldr álmairól* (*Baldrs draumar*) című költeményben a vigasztalan Hel egy másik arca tárul elénk: díszített termek, tömérdek „fenséges” sör, boldog véget nem érő lakoma várja a ragyogó istent és az idetérő holtakat. Az alvilág legmélyebben fekvő (legészakabbi) ködös tájáról, Niflhelről ugyanez már nem mondható el. Egy „karddal-törrel” teli folyó (Slið) vezet ide, ahol a Náströnd (Hulla-part) partján egy északnak tájolt csarnok áll, távol a Nap melegétől. A kígyókból kirakott falú csarnok tetejéről méreg csöpög az idejutott esküszegőkre, orrgyilkosokra és más asszonyának elcsábítóira. Niðhögg és a többi sárkány nemcsak Yggdrassil itteni gyökereit, de e rossz sorsa jutott holtakat is vég nélkül emésztik.

Hel felsőbb régióiba hosszú út vezet, amelynek megtételéhez különböző eszközökre van szükség. Ez magyarázattal szolgálhat a feltárt sírok egyik leggyakrabban visszatérő elemére: a hajóra vagy csónakra. Elsősorban az utazás megkezdéséhez – vagyis a temetési szertartások és az azt követő időszak folyamán – volt szükség a járművekre. Amennyiben a család nem engedhette meg magának, hogy valódi csónakot bocsásson halottja után, úgy szimbolikus módon kövekből építettek köré egyet, amely köveket később más temetések során is felhasználhattak. A férfiak mellett leginkább fegyvereket, szerszámokat, ételt, italt, de nem ritkán kutyát, lovat, sőt olykor még szolgát és feleséget is találtak. A nők mellé ékszereket,

³³ DuBois, T. A. (1999): *Nordic Religions in the Viking Age*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, pp. 75–77.

³⁴ A *Fáfnismál* (*Fáfnir-ének*) 10. strófája szerint minden ember Helbe jut.

kulcsokat, varráshoz szükséges eszközöket és ruhákat temettek. Általánosságban elmondható, hogy minél nagyobb hatalommal bírt valaki az életben, annál több tárggyal tért át a másvilágra. Ennek szemléltetésére lássunk néhány tételt az osebergi hajótemetőből előkerült leletek közül: tizenöt ló, hat kutya, két borjú, öt ágy, egy kocsi, temérdek ruha, cipő, fésű, valamint konyhai és kerti felszerelések...³⁵

Az előljárók temetése nagyszabású eseménynek számított.

921-ben Ahmad Ibn Fadlan a bagdadi kalifátus követeként írt érzékletes beszámolót egy kereskedő törzsfőnök hamvasztásos hajótemetéséről a Volga menti bulgárok királyának. Az elhunyt vagyonát három részre osztották, az első részt a család kapta, a másodikat a halotti ruha elkészítésére költötték, a harmadikból egyfajta alkoholt főztek, amelyet a szertartás napján fogyasztottak el. Leírásából kiderül, miként jelentkezett önszántából egy rabszolgalány gazdája mellé „kíséretnek”; hogy a szexualitásra és ivászatra is egyfajta áldozatként tekintettek; valamint hogy a „lélek” – vagy annak

Az osebergi hajó egy részlete

legalábbis egy része – testhez kötöttségének képzete mélyen gyökerező gondolat volt a korban. A temetés bemutatásának végén egy ember fejcsóválva a következőket mondta Fadlannak: „»Bolondok vagytok, ti arabok.« »Miért, kérdeztem én.« »Nos, mert a földre temetitek azokat, akiket szerettek és tiszteltetek, és megeszik őket a kukacok, és szétrágja őket a föld. Mi inkább gyorsan elégetjük őket, és abban a pillanatban bejutnak a mennyországba.«”³⁶ Mindez összhangban áll az *Ynglinga sagában* található felfogással, miszerint minél magasabbra tör fel a füst egy halotti máglyáról, annál feljebb jut az elhunyt az egekben, s minél több kincssel égetik el, annál gazdagabb lesz a másvilágon.³⁷

A tengerbe veszett emberekről úgy tartották, hogy Ægir víz alatti csarnokába kerülnek. Ægir felesége, Rán fogja ki őket egy hálóval, ezért gyakran vittek magukkal aranyat a tengerre szállók, hogy ajándéku adhassák neki. Mivel tüzet nem lehet gyújtani, a töménytelen arany ragyogása világítja be a termeket. Kellemes dolog itt tartózkodni, az állandó lakomákon magától terülnek meg az asztalok. Se ételnek, se itlnak nem látják hiányát.

A harcban elesetteket hatalmas tisztesség érhet: Valhöll vagy Folkvang csarnokába kerülhettek. Azonban ahogy a Helbe jutás nem vehető büntetésnek, úgy a harcosok sem

³⁵ Két előkelő asszony 834-ből származó sírkamrája. Az 1903-ban feltárt kamrában egy 21,5 méter hosszúságú vikinghajót találtak, amely teljesen felújított állapotában az oslói kultúrtörténeti múzeumban került kiállításra.

³⁶ Brøndsted 1983, 270.

³⁷ Az Óðin haláláról szóló kilencedik fejezetből. Sturluson 1893–1900, 21–23.

tetteik jutalmául kerültek ide – hacsak rátermettségük és bátorságuk miatt nem. A háborúk és párviadatok során Óðin lányai, a *valkyrják* választják ki és viszik magukkal az elesett hősök egyik felét apjuk arany pajzsokból épült csarnokába, miközben néhány *norna* figyeli és szabja meg a csaták kimenetelét. Valhöllnek ötszáznegyven kapuja van, amelyek mindegyikén nyolcszázan férnek át egy időben. Az itt élő rengeteg harcos – vagy itteni nevükön *einherjar* – egy mindig újrásüthető vadkan (*Sæhrímnir*) húsát eszi, s a tetőn legelésző varázslatos kecske (*Heiðrún*) tőgyéből folyó mézsört issza, amelyet a *valkyrják* szolgálnak fel nekik. Napközben egymással párbajoznak, majd estére sebeikből felgyógyultan újra lakomázni térnek. A Freyja csarnokába térő hősök hasonlóan töltik napjaikat, amely azonban nem öncélú cselekedet: Ragnarök idejére készülnek, hogy az istenek és emberek világát megvédhessék.³⁸

Három – egymástól nem feltétlenül elkülöníthető – csarnok maradt hátra, amelyek leginkább a végidők után kerülnek említésre: Gimlé, Brimir és Sindri. E ragyogó csarnokokban a jó és igazságos emberek, fény-álfok és istenek laknak örökké boldogan Ragnaröket követően. (Egy nézet szerint a felemelkedett Hellel van dolgunk.) Az aranytetejű Gimlé korábban is állt már, „de mostanság csak a fény-álfok tanyáznak benne.”³⁹ A pogány mennyország gondolata nem feltétlenül meglepő. A legkülönbözőbb elképzelésekre nyitott skandinávok az eltérő rendszerek összeegyeztetésére és saját világképükbe illesztésére törekedtek, amelyet jól példáz az a számos sírlelet, ahol kalapácsot és keresztet egyaránt találtak.

Lélekképzetek

A mi lélek szavunknak megfelelő *sála* (német: *seele*; angol: *soul*) feltétlenül germán eredetű szó, de aligha származhatott Skandináviából. Feltehetőleg a szászoktól került át a kereszténység bevezetésével.⁴⁰ Egyedül vallási és egyházi környezetben fordul elő, a pogány költészetben nyomát se leljük. A leegyszerűsített romlandó test és romolhatatlan lélek (*lif ok sála* vagy *likamr ok sála*) kettőssége is először – a norvégokat keresztény hitre téríteni akaró – Olaf Tryggvason király idejében jelent meg.⁴¹ A *Gylfaginning* egyik első fejezetében Óðin a keresztény Atyaistenhez hasonló vonásokat mutat teremtő, mindent betöltő, emberalkotó és annak lelket adó mivoltában. Soha el nem pusztuló lélekről olvashatunk itt, amely az igazak esetében vele fog együtt élni Gimlében vagy Vingólfban (az istennők ásgárdi csarnoka), „míg

³⁸ Némely *saga* tanúságtétele szerint a hősi halált halt nők is Freyjához kerülnek.

³⁹ *Gylfaginning* 17. fejezet. Bernáth 2011, 77.

⁴⁰ Cleasby, R. - Vigfusson, G. (1875): *An Icelandic-English Dictionary*. Oxford: Clarendon Press, pp. 516–517.

⁴¹ Széphajú Harald, az „egységes” Norvégia első királyának unokája. Novgorodban, I. Vlagyimir udvarában nevelkedett, ahol felvette a kereszténységet. Mindössze öt évig uralkodott 995 és 1000 között.

a gonoszak Helbe, onnan pedig a kilencedik lenti világba, a Niflhelbe jutnak.”⁴² A későbbi fejezetekben és más forrásokban azonban ettől jóval összetettebb és kevésbé egységes képet találunk, így az óészaki lélekképzet utáni vizsgálódásunkhoz is más irányba kell elindulnunk.

A *sagákban* és mítoszokban gyakorta esik szó alakváltásokról, testből való kilépésről és állati forma felöltéséről, valamint az ember mellett – állat vagy nőalakban megjelenő – szellemtestű lényekről. Az *Ynglinga sagában* Óðin úgy kerül bemutatásra, mint aki kénye-kedve szerint tudja változtatni alakját. Barátai közt olyan méltóságosnak és szépnek tűnt, hogy a közelében mindenki felélénkült, ellenségeiben azonban félelmet és borzalmat keltet. Ha alakot váltott, „a teste mereven feküdt, mintha halott lenne vagy mély álomba merült volna, de aztán madárként vagy vadként, halként vagy gyíkként termett egy szempillantás alatt távoli vidékeken, hogy a saját vagy mások ügyében eljárjon.”⁴³ Loki lazacként vagy lóként jelenik meg több alkalommal, Freyjának és Friggnek is van „súlyomálcája”, amelyet felöltve messzi vidékekre tudnak repülni (sőt ezt kölcsön is adhatják másoknak). A *Völsunga saga* két szereplője farkas képében gyilkolt és fosztogatott az erdőkben, a *Reginsmál (Regin ének)* három testvére vidra, csuka és sárkány alakjában élt, *Hrólfr Kraki sagájában* medveként harcolt a király egyik embere, mialatt teste mereven feküdt a sátrában. A hasonlóságok ellenére az egyszerű alakváltásra sokkal inkább tekintenek mesés elemként, mint a testből való transz-szerű kilépésre. Ez utóbbi számos alkalommal jelenik meg a lappokkal (számik) összefüggésben, akiknél a sámánizmus ősi hagyományokkal bír. A két népcsoport – s ezzel hitviláguk – érintkezése és keveredése más esetben is kézzelfogható, jóllehet mindkettő megőrizte alapvető sajátosságait.

Az állatalakokhoz kapcsolódik a *fylgja*, a követ vagy követő elterjedt gondolata. Ez a szellemlény olyan szorosan kötődik az általa kísért emberhez, hogy egyesek szerint a lélek testet öltött formáját kell benne látnunk. A *fylgja* nem egyezik meg az alakváltás vagy transz során felvett állatformával, mivel ez állandó és tevékeny jelenléttel bír, halálával az ember élete is véget ér. A „második látással” vagy érzékfeletti észleléssel bíró emberek képesek látásukra, valamint álmokban is gyakran tűnnek fel. Egyéb megjelenésük rossz előjelnek számít, s leginkább az illető közelgő halálát adják hírül. Az állat formája a követett ember jelleméhez és rangjához illő, így az előkelő embert egy nemes vad (mint medve), a rossz indulatút vagy erőszakost farkas, a torkost disznó kíséri.⁴⁴

⁴² *Gylfaginning* 3. fejezet. Bernáth 2011, 62–63.

⁴³ *Ynglinga saga* 6–7. fejezet. A gyík (örmr) szó egyaránt jelenthet kígyót és sárkányt is. Fordítás tölem.

⁴⁴ Davidson, H. E. (1968): *The Road to Hel – A Study of the Conception of the Dead in Old Norse Literature*. New York: Greenwood Press, pp. 137–138.

A *fylgja* emberalakban is megjelenhet, ekkor azonban már nem kötődik egy adott emberhez, és sokkal inkább mutat hasonlóságot az őrangyalokkal. A *Njáls saga* és a *Kristni saga* egyik szereplője is csak úgy volt hajlandó felvenni a keresztséget, ha ígéretet kap arra, hogy Mihály Arkangyal lesz az őt védő *fylgja*. Egy-egy család külön őrzőszelleméről is hallunk, akit *kynfylgjának* neveztek. Hozzá hasonló lény – a páncélba öltözött, hatalmas nőalakként leírt – *hamingja*, aki az ember halálát követően egy közeli rokonhoz szegődik társul, s elvont értelemben a szerencsáját hordozza. Amennyiben elég nagy *hamingjával* bír valaki, úgy még életében kölcsönadhatja azt hadi vagy más veszélyes vállalkozások segítéséhez. Több királyról is feljegyezték, hogy ehhez hasonlóan járt el. Ez a szerencse – a mágikus gondolkodásra jellemző módon – gyakran összekapcsolódik a névvel is.⁴⁵ Ha egy gyermeket valamely felmenője után neveznek el, úgy annak nem csak neve, de *hamingjája* is az újszülöttre száll, s ez magyarázhatja az egyes családokon belül előforduló nevek gyakoriságát.

Az ember részét képező *fylgják* mellett találjuk a kiterjedt kultusszal bíró *díseket*, akik szintén egyfajta női védőszellemnek tűnnek. A nekik bemutatott őszi vagy tél kezdeti áldozatokon meglehetősen sok alkohol fogyhatott; s egy szűkebben vett térséghez, családhoz vagy egyénhez tartoztak.⁴⁶ Feltehetőleg a termékenység biztosítása volt a védelem melletti fő feladatuk, amely feltételezést Freyja egyik neve, a Vanadís (a *vánok díse*) is tovább erősíti. Érdekes módon a *valkyrjákat* Herjan (Óðin) *díseinek* és a csaták *nornáinak* is nevezték, s ahogy a *díseknak*, úgy a *nornáknak* is jelentős szerepe volt a szülések lebonyolításában.⁴⁷ A gyermekhez már ekkor társul szegődött egy *norna*, aki életében sorsát szabva végig mellette maradt. Valószínűleg ugyanazon felfogás különböző megközelítéseivel van dolgunk mindnyájuk esetében.⁴⁸

Egy ivótülköt tartó nőt (feltehetőleg *valkyrját*) ábrázoló ezüst amulett. (Birka, Svédország, 6. század)

Az óészaki irodalomban elvétele ugyan, de találunk utalásokat az újjászületésre is, amely a névadással mutat közeli rokonságot. A *Vatnsdæla sagában* egy haldokló ember azért könyörög, hogy ne hagyják a nevét feledésbe merülni, s nevezzenek el egy újszülöttet utána.

⁴⁵ i.m. 130–134.

⁴⁶ Turville-Petre, E. O. G. (1964): *Myth and Religion of the North – The Religion of Ancient Scandinavia*. New York: Holt, Rinehart and Winston, p. 221.

⁴⁷ A méhlepényre és a magzatburokra is úgy tekintettek, mint ami az újszülött lelkének egy darabját őrzi. A szülés után tilos volt ezt a szabadba kitenni, ahol vadállatok martalékává válhatna, mivel így a gyermek megfosztatna őrző társától, akit ez esetben *fylgjának* neveztek.

⁴⁸ Ellis 1968, 135; Turville-Petre 1964, 225.

A *Verses Eddában* több újjászületett hősről is hallunk, és a következő megjegyzést olvashatjuk: „A régi korokban úgy hitték, hogy az emberek újjászületnek (*væri endrbornir*), de manapság már csak az öregasszonyok beszélnek ilyesmiről.”⁴⁹ Szent Ólaf királyról úgy tartották, hogy a legendás Ólaf Geirstaðaalf testesült meg benne, s bár a király ezt tagadta, mégis rendkívül zaklatottan viselkedett, ha valaki szóba hozta előtte a dolgot. Amennyiben egy gyermekkel sehogy sem bírtak, úgy új nevet kerestek neki (nem ritkán az ősök sírdombjára kiülve), s miután új – immár megfelelő – nevet kapott, többé nem volt gondjuk vele.

A teremtéstörténet szerint számos eltérő részből tevődik össze az ember. Közülük a legelső az anyagi test és a vegetatív életerő, a *lík* és *líkamr*, amely már a fárönkként parton heverő emberelőzményekben is megvolt, hiszen azt olvashatjuk, hogy kevés erővel (*litt megandi*), és nem teljesen élettelenül találtak rájuk. Ezeket formálva a teremtő istenek közül másodikként említett Lóðr (akit Vili mellett Lokival is összefüggésbe hoztak) először *lát* és *lætit* adott nekik. E két tulajdonság az állatokhoz tette őket hasonlóvá. A *lá* valószínűleg vért jelent – amelyre az állat és növényvilág közti leginkább megkülönböztető sajátossággént tekintettek –, míg a *læti* a mozgást és viselkedést tette lehetővé számukra. Tőle kapták továbbá az istenekhez hasonlatos formájukat (*litu góða*), amit jó színnek is fordítanak, de a szó máshol olyan *belső test* vagy *belső erő* jelentésben fordul elő, amely kihatással van az ember külső megjelenésére is.⁵⁰ A külalak (*hamr*) váltása, amint azt korábban láttuk, a mágiában jártas ember (*hamfarir*) számára lehetséges, és nem egyezik meg ezzel a belső formával.

Amennyiben Loki a második teremtő istenség, úgy a hideg értelemnek és a rosszat önmagáért kedvelő emberi természetnek tőle kell erednie. (Snorri beszámolójában valóban a második isten adja az értelmet, de ő külön nem határozza meg kilétüket.) A *Völuspá* Hæirnek tulajdonítja az értelem (*óðr*) adását, róla azonban tudjuk, hogy csak külsőleg tűnt kifogástalan uralkodónak, önálló döntéseket képtelen volt hozni. Erre a problémásnak tűnő szakaszra egy olyan megoldási javaslat született, miszerint Hænirt – a mítoszokban játszott passzív szerepe és egy madárfajtából eredő neve miatt – csupán Óðin egy aspektusának kell tekinteni.⁵¹ Az értelem már kifejezetten az emberi lélek egy rétegének tűnik, amely összekapcsolódik Óðin két hollójának (Hugin és Munin) nevét adó *hugr* (gondolat) és *munr* (emlékezet vagy vágy) fogalmakkal is. Mindkettő képes függetleníteni magát a testtől, bár nélküle – emberi szempontból tekintve – kevésre jutnak. Emellett az álmokban megjelenő és

⁴⁹ *Második ének a Hundingölő Helgiről (Helgakviða Hundingsbana II.)*. Fordítás tőlem.

⁵⁰ Rydberg, V. (1906): *Teutonic Mythology II. – Gods and Goddesses of the Northland*. Ford. Anderson, Rasmus. London: Norræna Society, pp. 729–738.

⁵¹ Turville-Petre 1964, 142–143.

kóborló „lelkeket”, valamint némely esetben a *fylgját* is *hugrnek* nevezték. Végül az emberi természet legmagasztosabb része, az *önd*, a lélegzettel rokon szellem, „amely által az ember részesül az isteniben” – már kifejezetten Óðintól eredt.⁵²

Mindezek együttese alkotja tehát az embert, akinek értelmére a szellem és az alantasabb részek egyaránt állandó hatással vannak. Amennyiben a szellem képes a többi elem felé emelkedni, úgy nem csak az ember lényege, de állati, testi és életfenntartó minőségei is áthatódnak és megszentelődnek. Egy ilyen embert bizton tarthattak és tisztelhettek isteniként, aki halálában alacsonyabb rendű minőségein keresztül éltette sírjának környezetét, áldást és örömet hozva az ott élőknek, míg személyiségének magasabb részei a nekik megfelelő túlvilág(ok)ra tértek.⁵³ Összefoglalva az óészaki lélekképzet egy sokrétű, szorosan az emberhez kötött, de attól még életében különválni és függetlenül cselekedni képes szellemi létezőt takart, amelyre az emberi lét leglényegibb alapjaként tekintettek.

Ragnarök

Az istenek végzetének közvetett előzménye Loki szembefordulása a mindenki által szeretett Baldrrel, amelynek kiváltó okai tisztázatlanok (talán féltékenység, örület vagy féktelenség vezette ebben). A szörnyű események Baldr baljós, haláltól terhes álmaival vették kezdetüket. Az álmokat meghallva rémület fogta el az isteneket, és Frigg ellovagolván, esküjét vette a világ összes lényének arról, hogy nem fogja bántani a ragyogó istent. A fagyöngyöt azonban kihagyta az esketésből, mivel túl zsenének ítélete, s ez az elhamarkodott ítélet vezetett később fia halálához. A többi isten biztos tudatában annak, hogy immár nem érheti baj Baldr, jobb kedvre derülve azzal mulattatta magát, hogy körülállva őt, különböző fegyvereket és élesebbnél-élesebb tárgyakat hajigált felé, míg azok – ígéretükhöz híven – kitértek előle. Ezt látva Loki szörnyű haragra gerjedt, s a fagyöngy titkát kitudva nyilvánossá válnak annak egy ágát. Visszatérve – a továbbra is korábbi foglalatosságukat űző istenekhez – Baldr testvérét, a vak Höðöt rávette, hogy vegye ki a részét a mulatságból ő is, és tisztelje meg a testvérét, ahogy a többiek teszik. Höð fogta a fagyöngyvesszőt és Loki segítségével rálőtt Baldrre; ő pedig holtan esett össze.

⁵² „Az istenit itt [...] a pogány őseink számára vett értelemben kell érteni, akiknek az emberben megjelenni tudó isteni a gondolat, bátorság, őszinteség, igazmondás és kegyelem erejét jelentette, s akik nem ismertek más alázatot, mint azon szerencsétlenségek türelmes elviselését, melyet az emberi találékonyság képtelen volt elhárítani.” Rydberg 1906, 740.

⁵³ i.m. 741–744.

Az általános döbbenetet és a lesújtó temetést követően elmenesztették Óðin egyik fiát (Hermóðot) Helhez, hogy visszakérhessék tőle szeretett társukat. Hel engedett volna nekik, de csak azzal a feltétellel, ha a világon minden élő és holt megsiratja Baldr-t. Így is történt volna, egyedül az óriásálcát öltött Loki nem hullatott könnyeket érte. Mikor kiderült, hogy ő az oka a mindenséget e hatalmas kárnak, szörnyszülött gyermekeihez hasonló sorsa juttatták: egy sziklához láncolva mérges kígyót akasztottak föléje. Sigyn (Loki felesége) ugyan megpróbálja a kígyó mérget egy tálba felfogni, de valahányszor arrébb lép, hogy a megtelt edényt kiürítse, a mérge Loki arcára csöpög, aki fájdalomában oly vadul rázkódik meg ilyenkor, hogy abba a föld is beleremeg – ez okozza a földrengéseket. Mindezt előljáróban kellett tudnunk a két legellentétebb istenről a világ pusztulásának története előtt.

Tűz és víz által jött létre a világ, és általuk is fog romba dőlni. Ragnaröket egy három évig tartó – éhínségekkel, betegségekkel és természeti katasztrófákkal terhes –, nyár nélküli, hosszú tél előzi meg, a Fimbulvetr. „Ronda egy világ lesz, ringyózkodás kora,”⁵⁴ a fogadalmak és erkölcsi normák feledésbe merülnek, testvér-testvérnek fordul, háborúság tör ki mindenütt. Az általános sötétség végül teljessé lesz, amikor a Napot és a Holdat elnyeli az őket üldöző két farkas. E kilátástalanság közepette felrikolt három vészt hozó kakas, megremeg a mindenséget tartó Yggdrasil és elszabadulnak a féken tartott pusztító erők. Loki és Fenrir farkas letépik láncukat, a Világkígyó partra veti magát és vízzel árasztja el a földet. Mialatt a farkas szeméből és orrából tűz tör ki, és száját égig tátva mindent elnyel az útjában, a kígyó mérget szór szerteszét. Meghasad az égbolt és betörnek Múspel fiai, Hel gonosztevő it és a déróriásokat Loki – egy holtak körméből épült – hajón hozza fel az alvilágból. Eközben az istenek, fénny-álfok és Valhöll hősei felfegyverkezve vonulnak az óriások ellen. Rettenthetetlenül küzdenek mindahányan, mégis sorra elbuknak. Óðin Fenrir farkas elé vágat, de nem bír el vele – a hallgató Viðar azonban bosszút áll apjáért, széttépve a farkas állkapcsát. Þór a Világkígyót sújtja halálra, de a ráokádott méregtől kilenc lépés után holtan esik össze; Heimdal és Loki – a két ősi ellenség – pedig egymással végeznek. Miután Surt, a lángóriás legyőzi Freyt, kardját égnek emelve tűzbe borítja az összes világot, s legvégül mindent elnyel a háborgó tenger.

Hosszú csendet követően azonban új, zöldellő föld emelkedik ki a vizekből, egy vízesésekkel és hegyekkel tarkított gyönyörű táj. A Nap leánya, Álfroðul jár most anyja pályáján, és néhányan az ifjabb (leginkább bosszúálló) istenek közül túlélnek a világ pusztulását. Óðin két fia, Viðar és Váli a régi Ásgarð helyén építenek új csarnokot, ahogy Þór

⁵⁴ *Völuspá* 45. strófa. Bernáth 2011, 158.

fiai, Móði és Magni is előkerülnek apjuk kalapácsával. Helből feltámad a fényességes Baldr és ártatlan testvére, Höð. Együtt rátalálnak az elmúlt aranykor fűben fekvő ostábláira és felidézik a régmúlt idők történéseit. Csodálatos módon, Yggdrasil egy rejtett szegletében két ember – Líf (Élet) és Leifþrasir (Életvágy) – is átvészel a hajnal harmatán élve, s kettejüktől új nemzetsége támad az emberiségnek. E békés, új világban találjuk Gimlé aranyló csarnokát, amelyben örök boldogságban élnek a jó és igazságos emberek együtt az istenekkel.

A *Völuspá* (amely a Ragnarökröt illető legfontosabb forrásunk) utolsó strófája azonban egy szóban eltér a különböző kéziratokban, s ez az egy szó egészen más értelmet adhat a távoli jövőnek. Ugyanis ismét feltűnik a sárkány, Niðhögg, mégpedig tetemekkel a markában. Amennyiben a vers utolsó sorában, miszerint: *el kell (neki) merülnie most (nú mun hann sökkvask)*, a *neki* nem hím (hann), hanem nőnemű (hon), úgy a verset mondó jósnőre kell értenünk azt, hogy elsüllyed (ti. vissza a sírjába, amelyből megidézték), és nem a sárkányra, akinek többé nincs keresnivalója a világrendben.⁵⁵ Ellenkező esetben viszont úgy tűnhet, hogy a sárkány – és vele együtt a sötét erők – nem szűnnek meg végleg működni az új világban sem. Amennyiben pedig az Yggdrasil tetején ülő sas – akire szintén találunk utalást az utolsó versszakokban⁵⁶ – a kozmosz összetartó erejét képviseli, úgy Niðhögg a káosz szimbóluma. Így a Ragnarök utáni világ nem a változatlan örök boldogság szigete, „csupán” a világ körforgásának egy újabb fejezete.

⁵⁵ Vö. Hollander, L. M. (Szerk.) (2008): *The Poetic Edda*. Texas: University of Texas Press, p. 13; Jónsson, F. (Szerk.) (1932): *De Gamle Eddadigte*. København: G. E. C. Gads Forlag, p. 20.

⁵⁶ *Völuspá* 59. strófa. Vizesés dörög, / sas suhan fölé, / szikláról röppenve / száll ki halászni. Bernáth István fordítása.

Bibliográfia

- Bandle, O. et al. (Szerk.) (2002-2005): *The Nordic Languages I-II*. Berlin: de Gruyter.
- Bernáth I. (1970-1995): Edda, Snorri Sturluson, izlandi irodalom, skandináv irodalmi formák, rúnairodalom, sagairodalom, szkaldikus költészet; versmértékek: dróttkvætt, fōrnyrðislag, ljóðaháttur, germán vers... szócikkek In *Világírodalmi Lexikon*. Budapest: Akadémiai kiadó.
- Bernáth I. (2005, 2011): *Skandináv mitológia*. Budapest: Corvina.
- Branston, B. (1955): *Gods of the North*. London: Thames & Hudson.
- Brémai Ádám. Magistri Adam Bremensis (1073-1076, 1959): *History of the Archbishops of Hamburg-Bremen*. Francis J. Tschan kiadása. New York: Columbia University Press.
- Brøndsted, J. (1957-60): *Danmarks Oldtid*. København: Gyldendalske Boghandel.
- Brøndsted, J. (1983): *A vikingek*. Ford. Vásárhelyi Judit. Budapest: Corvina.
- Brøndsted, J. et al. (Szerk.) (1956-1978): *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder (KLN M) I-XXII*. København: Rosenkilde og Bagger.
- Brøndum-Nielsen, J. et al. (Szerk.) (1931-1956): *Nordisk kultur: Samlingsverk I-XXX*. Stockholm: Bonnier.
- Byock, J. L. (2006): *Sagas and Myths of the Northmen*. Harmondsworth: Penguin.
- Cleasby, R. - Vigfusson, G. (1875): *An Icelandic-English Dictionary*. Oxford: Clarendon Press.
- Clover, C. J. - Lindow, J. (2005): *Old Norse-Icelandic Literature: A Critical Guide*. Toronto: University of Toronto Press.
- Clunies-Ross, M. (2010): *The Cambridge Introduction to the Old Norse–Icelandic Saga*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Davidson, H. R. E. (1967): *Gods and Myths of Northern Europe*. Harmondsworth: Penguin.
- Davidson, H. R. E. (1967): *Pagan Scandinavia*. London: Thames and Hudson.
- Davidson, H. R. E. (1969, 1975): *Scandinavian mythology*. London: Hamlyn.
- Davidson, H. R. E. (1986): *The Road to Hel – A Study of the Conception of the Dead in Old Norse Literature*. New York: Greenwood Press.
- Dörmötör T. (1982): *Germán, kelta regék és mondák*. Budapest: Móra.
- DuBois, T. A. (1999): *Nordic Religions in the Viking Age*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Dumézil, G. (1958): *L'idéologie Tripartite des Indo-Européens*. Bruxelles: Latomus (Collection Latomus, 31.).
- Dumézil, G. (1973): *Gods of the Ancient Northmen*. Los Angeles: University of California Press.
- Dumézil, G. (1986): *Mítosz és eposz: tanulmányok*. Vál. és Ford.: Fridli Judit. Budapest: Gondolat.

- Foot, P. G. - Wilson, D. M. (1970): *The Viking Achievement*. London: Sidgwick and Jackson.
- G. Beke M. (1973): *Északi istenek. Történetek az Eddából*. Budapest: Móra.
- Grimm, J. (1875-1878, 1981): *Deutsche Mythologie I-III*. Frankfurt: Ullstein.
- Haugen, O. E. (Szerk.) (2007): *Altnordische Philologie. Norwegen und Island*. Berlin: de Gruyter.
- Helle, K. (Szerk.) (2003): *The Cambridge History of Scandinavia. Volume 1 – Prehistory to 1520*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hollander, L. M. (Szerk.) (1986, 2008): *The Poetic Edda*. Texas: University of Texas Press.
- Holtsmark, A. (1970): *Norrøn mytologi: Tro og myter i vikingtiden*. Oslo: Norske samlaget.
- Hoops, J. et al. (Szerk.) (1972-2008): *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde (RGA) I-XXXV*. Berlin: de Gruyter.
- Hreinsson V. (Szerk.) (1997): *The Complete Sagas of Icelanders I-V*. Reykjavík: Leifur Eiríksson.
- Hutterer M. (1968): *Bevezetés a germanisztikába*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Jónsson, F. (Szerk.) (1932): *De Gamle Eddadigte*. København: G. E. C. Gads Forlag.
- Jónsson, G. – Vilhjálmsson, B. (1943-1944): *Fornaldarsögur Norðurlanda I-III*. Reykjavík: Bókaútgáfan Forni.
- Lindow, J. (2001): *Handbook of Norse Mythology*. Santa Barbara: ABC Clio.
- Mácsik G. (2012): *A skandináv mitológia*. Szekszárd: Szerzői kiadás.
- Magnus, O. (1555, 1996-1998): *Historia de gentibus septentrionalibus. Description of the Northern peoples*. Peter Foot kiadása. London: Hakluyt.
- McKinnel, J. (2005): *Meeting the Other in Norse Myth and Legend*. Woodbridge: Boydell and Brewer.
- McTurk, R. (Szerk.) (2005): *A Companion to Old Norse–Icelandic Literature and Culture*. Malden: Blackwell (Blackwell Companions to Literature and Culture 31).
- Meletyinszkij, J. M. - Gyjakonov, A. (1988): Germán-skandináv mitológia In *Mitológiai enciklopédia I*. Budapest: Gondolat, pp. 563-602.
- Montgomery, J. E. (2000): Ibn Fadlan and the Rusiyyah. In *Journal of Arabic and Islamic Studies* 3.
- Nordal, S. (1971): Three Essays on Völuspá In *Saga-book* 18, pp. 79-135.
- Nordal, S. (1978-1979): The author of Völuspá In *Saga-book* 20, pp. 114-130.
- O'Donoghue, H. (2003): *Old Norse-Icelandic Literature. A Short Introduction*. Oxford: Blackwell.
- O'Donoghue, H. (2007): *From Asgard to Valhalla. The Remarkable History of the Norse Myths*. London: I. B. Tauris.
- Olsen, M. (1928): *Farms and Fanes of Ancient Norway*. Oslo: Ashenhough.

- Pulsiano, P. - Wolf, K. (Szerk.) (1993): *Medieval Scandinavia. An Encyclopedia*. New York: Garland.
- Roesdahl, E. (1992): *The Vikings*. Harmondsworth: Penguin.
- Rydberg, V. (1906): *Teutonic Mythology I-III. – Gods and Goddesses of the Northland*. Ford. Anderson, Rasmus. London: Norræna Society.
- Sawyer, B.: *The Viking-age Rune-stones. Custom and Commemoration in Early Medieval Scandinavia*. Oxford: Oxford University Press.
- Sawyer, P. (Szerk.) (2001): *The Oxford illustrated history of the Vikings*. Oxford: Oxford University Press.
- Sawyer, P. H. (1982): *Kings and Vikings. Scandinavia and Europe AD 700-1100*. London: Methuen.
- Saxo Grammaticus (1886): *Gesta Danorum*. Alfred Holder kiadása. Strassburg: K. J. Trübner.
- Setten, I. S. (Szerk.) (2004): *Nordens språk med røtter og føtter*. København: Nordisk Ministerråd.
- Simek, R. – Pálsson, H. (Szerk.): *Lexikon der altnordischen Literatur. Die mittelalterliche Literatur Norwegens und Islands*. Stuttgart : Kröner.
- Simek, R. (1984, 2006): *Lexikon der germanischen Mythologie*. Stuttgart: Kröner. (1996) *Dictionary of Northern Mythology*. Angela Hall Fordítása. Cambridge: D. S. Brewer.
- Steblin-Kamenskij, M. I. (1982): *Myth. The Icelandic Sagas and Eddas*, Ann Arbor: Karoma.
- Steinsland, G. (2005): *Norrøn religion. Myter, riter, samfunn*. Oslo: Pax.
- Steinsland, G. (2007): *Fornnordisk religion*. Stockholm: Natur och kultur.
- Ström, F. (1954): *Diser, nornor, valkyrjor. Frukthetsskult och sakral kungadöme i Norden*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Ström, F. (1961): *Nordisk hedendom: Tro och sed i förkristen tid*. Göteborg: Gumperts.
- Strömbäck, D. (1935): *Sejd: Textstudier i Nordisk Religionshistoria*. Stockholm: Geber.
- Strömbäck, D. (1975): The Concept of Soul in Nordic Tradition In *Arv. Nordic Yearbook of Folklore*, 5-23.
- Sturluson, S. (1893-1900): *Heimskringla – Nóregs konunga sögur I-IV*. Jónsson, F. kiadása. København: S. L. Møllers Bogtrykkeri.
- Sturluson, S. (2005): *The Prose Edda*. Byock, J. kiadása. London: Penguin.
- Tacitus (98 k., 1938) *Cornelii Taciti De Origine et Situ Germanorum*. J. G. C. Anderson kiadása. Oxford: Clarendon.
- Tandori D. (1985): *Edda. Óészaki mitológikus és hősi énekek*. Balogh Anikó kiadása. Budapest: Európa.
- Turville-Petre, E. O. G (1953): *Origins of Icelandic Literature*. Oxford: Oxford University Press.
- Turville-Petre, E. O. G. (1964): *Myth and Religion of the North – The Religion of Ancient Scandinavia*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Voigt V. (1980): Völuspá In *Separatum ex Antik Tanulmányok* 25/2 , pp. 192-205.

Vries, J. de (1935-1937): *Altgermanische Religionsgeschichte I-II*. Berlin: de Gruyter.

Vries, J. de (1964-1967): *Altnordische Literaturgeschichte I-II*. Berlin: de Gruyter.